

Свети Ђорђе у Горњем Козјаку

Опажања о архитектури

Војислав Кораћ

UDK: 726.5.033.2(497.7 Gornji Kozjak)

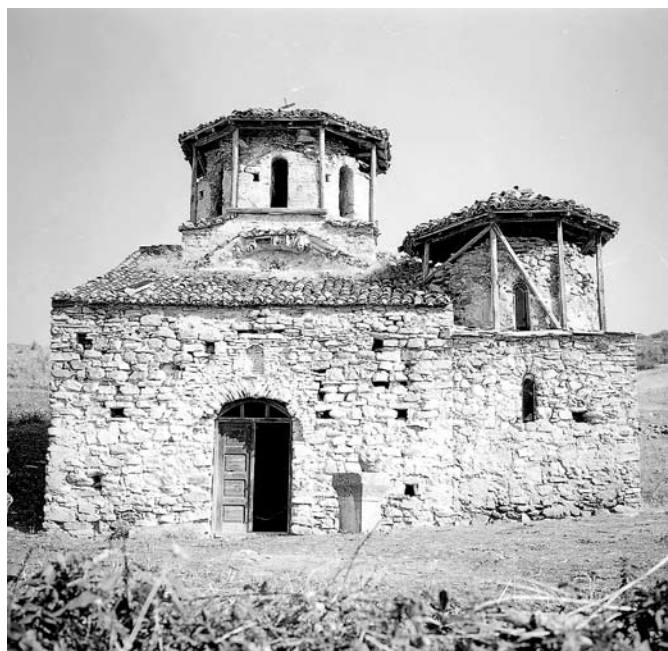
У раду се црква Светиої Ђорђа њосмаїра на нов начин, као особено решење с једном куйолом над њросїором који је уоквирен зидовима. Ауїор види узор у једној сиријској химни у којој се оїисује црква Светије Софије у Едеси.

Црква Светог Ђорђа одавно је, као изузетан споменик по структури и облицима, као и због више слојева фресака, постала предмет пажње угледних историчара уметности. Ни време ни околности у којима је црква настала нису поуздано установљени. Положај Светог Ђорђа такође је изазивао недоумице. Пошто сам, новембра 1963. године, био у прилици да посетим споменик и при том, уз белешке, направим и одговарајуће архитектонске снимке и фотографије, овај рад пишем у жељи да увећам сазнања о Светом Ђорђу.

Црква Светог Ђорђа представљена је у обимном тексту Ст. Михајлова.¹ Уводни део текста односи се на положај и затечено стање цркве. Архитектура је приказана на уобичајен стручни начин: простор, конструкција, облици.

Храм се налази у селу Горњи Козјак, десетак километара од Штипа (у Македонији), у близини средишта Баргалске епископије. После помињања делимичног разарања цркве и обнове која је претходила затеченом стању Ст. Михајлов прелази на њен опис.² Представио је наос, као и његове појединости – прислоњене лукове, отворе, дебљину зидова. Посебно је описао припрату, издвајајући тролучни пролаз између припрате и наоса. Потом се даје податак о попречном полуобличастом своду припрате, због којег је њен кров нижи од крова наоса. На слици 6 види се унутрашња страна поменутог тролучног пролаза, зид иза њега, поткуполни лук и део куполе. Приметна је геометријски добра конструкција три мала лука, поткуполног лука и два пандантифа. Поткуполна конструкција изведена је опеком.

Наос и купола, представљени у основи и фотографијама, детаљно су описани. Делимично обрушена купола изнутра је кружна, а споља осмоугла (сл. 5). На бочним странама наоса налази

Сл. 1. Горњи Козјак, Свети Ђорђе, зајадна фасада

се по један двојни прозор (сл. 2). И апсида је у раду детаљно описана, као и предапсидални простор, а дате су и одговарајуће мере. У наставку текста приказан је посебан простор дограђен уз јужну страну припрате. Аутор истиче да је кружни тамбур његове куполе знатно ужи од простора испод ње (сл. 1).

После подробног представљања цркве и тумачења целине и појединости Ст. Михајлов обавештено наводи имена водећих историчара уметности – бугарских, француских, српских, руских – који су се овим храмом бавили. При том као најближе паралеле цркви у Козјаку помиње типолошки најближа решења. На крају је дат осврт на начин грађења, правке и тип архитектуре.³ По мишљењу аутора, црква је саграђена у време цара Бориса и Симеона.⁴ Настојећи да објасни концепцију цркве, аутор говори о два сличним куполним црквама у Мородвизу и Жигањцима, уз које би могла да стоји и црква у Кочанима.⁵

¹ Ст. Михајлов, *Козјак и Брејалнишката епископија*, Известия на Българския археологически институт 15 (1946) 1–23.

² *Ibid.*, 6, сл. 2.

³ *Ibid.*, текст и напомене на стр. 13–18.

⁴ *Ibid.*, 19.

⁵ *Ibid.*, 19–22.

Сл. 2. Горњи Козјак, Свети Ђорђе, јужна фасада

Цркву Светог Ђорђа у Козјаку имала је у виду и Блага Алексова,⁶ а Загорка Расолкоска-Николоска писала је о њој у два маха. У првом раду изнела је резултате испитивања,⁷ а говорила је и о декоративној пластици, остацима баргалске ранохришћанске базилике и затим опширније о остацима фресака и историјским подацима у вези са спомеником. У другом раду о цркви Светог Ђорђа реч је о археолошким истраживањима и зидном сликарству.⁸

О фрескама у Светом Ђорђу у Горњем Козјаку писао је Војислав Ј. Ђурић, а пажњу им је посветио и Иван М. Ђорђевић.⁹

Наос, изнад којег је купола, олтарски простор и припрата у правоугаоном оквиру могли би цркву Светог Ђорђа прикључити једнобродним црквама с куполом (сл. 7).¹⁰ Структура њеног средњег дела с куполом могла би се објаснити као сажимање поткуполне структуре развијеног уписаног крста с куполом, као што је учињено с црквом Светог Пантелејмона у Нерезима. Стога се указала могућност одговарајућег датовања цркве у Горњем Козјаку у XII век – у слободнијем тумачењу – пошто поузданих елемената за датовање Светог Ђорђа нема.¹¹

Смисао и порекло концепције остварене у цркви у Горњем Козјаку највероватније се могу објаснити

⁶ Б. Алексова, *Барјала – Брејалница во свејлининаџа на новиџе археолошки испитивања*, Гласник на Институтот за национална историја 11/3 (1967) 21.

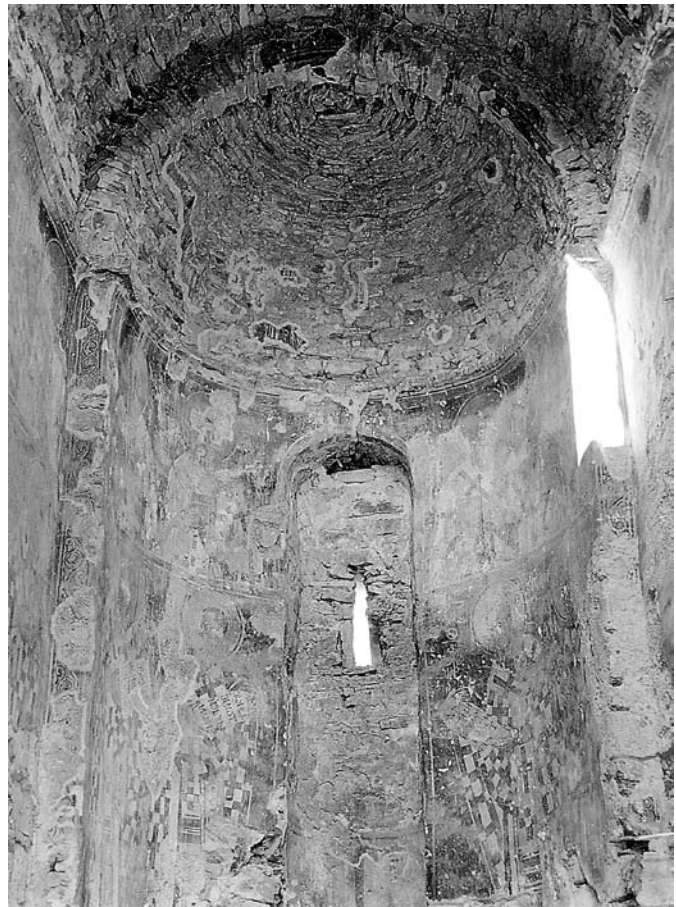
⁷ З. Расолкоска-Николоска, *Цркваџа Св. Горџи во Горен Козјак во свејлининаџа на новиџе испитивања*, in: *Симпозиум 1100-годишнина од смртџа на Кирил Солунски*, Скопје 1970, 219–226.

⁸ Eadem, *Црква Св. Горџи во Горен Козјак во свејлининаџа на новиџе испитивања*, Зборник на Штипскиот Народен музеј III–V (1975) 125–139; v. такође К. Томовски, *Прилоџ кон историјаџа на архитектураџа на Македонија*, 122, in: *ibid.*; у тексту се помиње Горњи Козјак који, по аутору, потиче из X века.

⁹ И. М. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске власнеле*, Београд 1994, 138. О сликарству такође: В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 61.

¹⁰ V. преглед цркава in: Н. Мавродинов, *Еднокорабнаџа и крстџовиднаџа црква џо бџларскиџе земи до края на XIV в.*, Софија 1931, 33–57.

¹¹ В. Кораџ, *О џиринди обнове и џравцима развиџка архитектура у раном средњем веку у истџочним и заџадним обласџима Југославије*, ЗРВИ 8/2 (1964) 215.

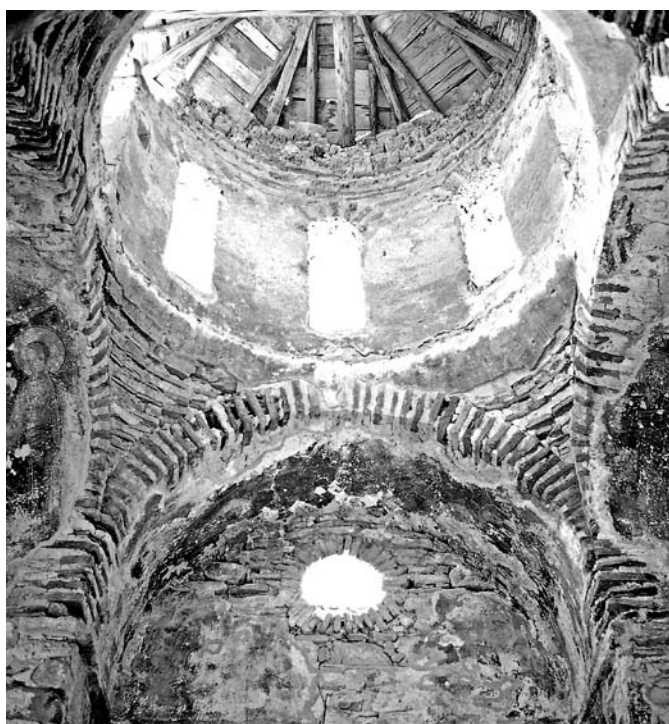
Сл. 3. Горњи Козјак, Свети Ђорђе, аисџа

особеним извором. Из основе, занемарујући накнадно подигнута зграда уз западни део јужног зида, чита се беспрекорна геометрија пројекта. С једнаком пажњом замишљени су и изведени наос, олтарски део и припрата. Грађење куполе одредило је структуру наоса, чији су делови у потпуној симетрији. Основни ослонци су четири угаона ступца, зналачки уграђена у целину. Угаони ослонци, ступци, уграђени су у основу цркве тако да у простору не изгледају као посебни, самостални носачи горње конструкције. Они носе полукружне лукове, заправо сводове, на којима је, као и на угаоним пандантифима, изграђена купола правилне кружне основе. Симетрија је поштована у детаљима. У западним странама источних ослонаца налазе се полукружне нише, а на источним странама западних ослонаца троугаоне нише. Две нише на источној страни можда су биле намењене за проскомидију и ђаконикон, што би говорило да је иконостас стајао испод источног дела куполе. Постојећи прозори накнадно су саграђени, што се може закључити на основу изгледа фресака, а на источном луку јужног прозора види се слој малтера с фреском који прелази ивицу отвора. Могуће је да су првобитни прозори, у другачијем положају, били бифоре с меноима уграђеним у под цркве. Уз источни поткуполни свод прислоњен је шири свод, на који се надовезује олтарска апсида, изнутра полукружна, а споља тространа, са уском чеоним страном, у којој је прозор.

Припрата је простор издужене правоугаоне основе, постављене уз западну страну наоса. Особена је по свечаном тролучном пролазу који води у наос цркве. Изузетна је, такође, због три спољна улаза која се налазе на средини западног и бочних зи-

Сл. 4. Горњи Козјак, Свети Ђорђе, апсида, дејтаљ

Сл. 5. Горњи Козјак, Свети Ђорђе, купола

дова. Прихватљива су мишљења свих истраживача да су стубови античког порекла. На основу облика капитела закључује се да би они могли потицати из средњовизантијског раздобља, времена градње цркве.¹²

Прозори имају облик издуженог правоугаоника. Полукружно су завршени. На свакој страни куполе, споља осмостране, налази се по један прозор. Није јасна појава окулуса мањих пречника изнад прозора наоса. Могуће је да су плод неке од преправки.

Горња конструкција је занатски добро изведена, судећи по деловима који су се очували, поткуполним луцима, пандантифима и полукалоти изнад ап-

¹² M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelle. Studien zu Typologie und Chronologie*, Bonn 1997, 187–191.

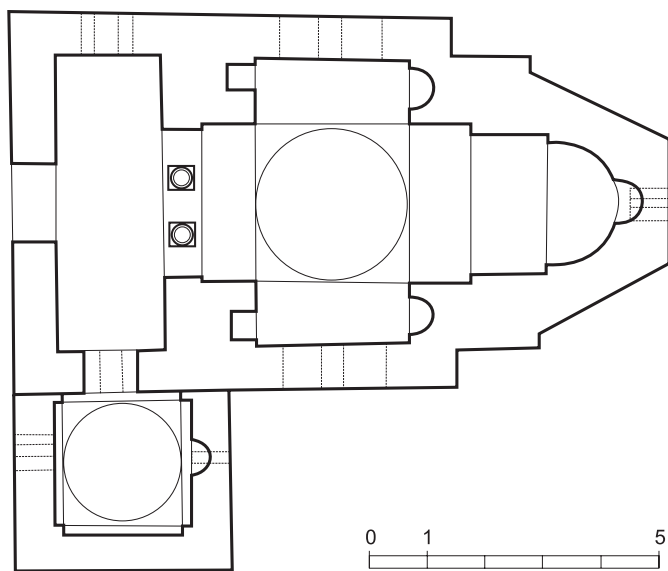
Сл. 6. Горњи Козјак, Свети Ђорђе, шролучни пролаз, поглед према зајаду

сиде (сл. 3 и 4). За зидање је углавном коришћен локални камен, притесаван приликом уградње. Опека је коришћена у изградњи потпорних лукова и пандантифа. У градњи полукалоте изнад апсиде коришћен је плочасти камен. Висока вредност градитељског пројекта у супротности је с начином извођења зидова грађевине, а нарочито с коришћеним материјалом. Зидови су од камена и кречног малтера. Камен је локалног порекла.

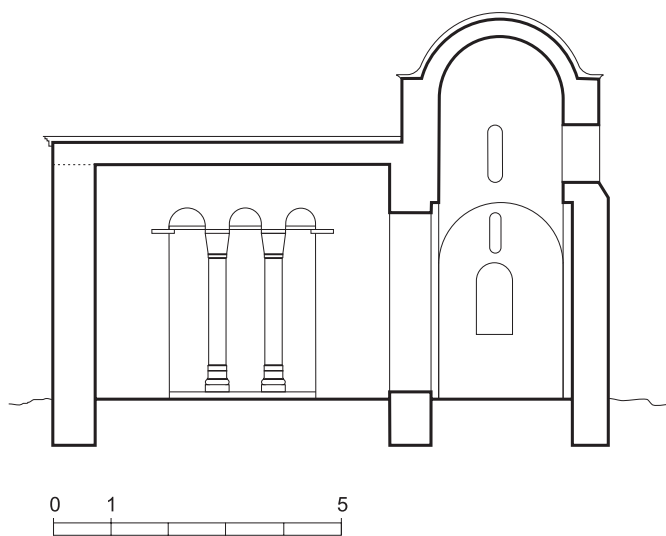
Сличан начин градње примењен је приликом подизања грађевине уз јужну страну припрате. Њена основа је квадратна, зидови масивни, а прекривена је куполом кружног тамбура, у који су уграђени прозори. У стручној литератури наводи се као пример грађевине с нарочитим односом између доњег дела и тамбура који је просторно издвојен у целину мањег пречника тако да изгледа као посебно тело кружног облика постављено на кубично постоље. У приземљу у северном делу налази се пролаз који грађевину повезује с припратом. На средини источног зида је полукружна ниша. Може се сматрати да је реч о параклису с посебном наменом.

За облик куполе и олтарског простора лако се налазе паралеле у изворним токовима византијске архитектуре, у делима средњовизантијске архитектуре у Цариграду и другим значајнијим средиштима. Припрата је необична, плитка у главном смеру, с три улаза и свечаним пролазом у наос. Личи на свечана предворја. Целина с три карактеристична дела може се назвати једнобродном једнокуполном црквом. У типолошком смислу, придружује се великом броју једнобродних цркава с куполом.¹³ Битну одредницу, и у просторном и у симболичном погледу, представља купола с пратећом структуром. О томе уверљиво говоре и положај и размере куполног дела у оквиру це-

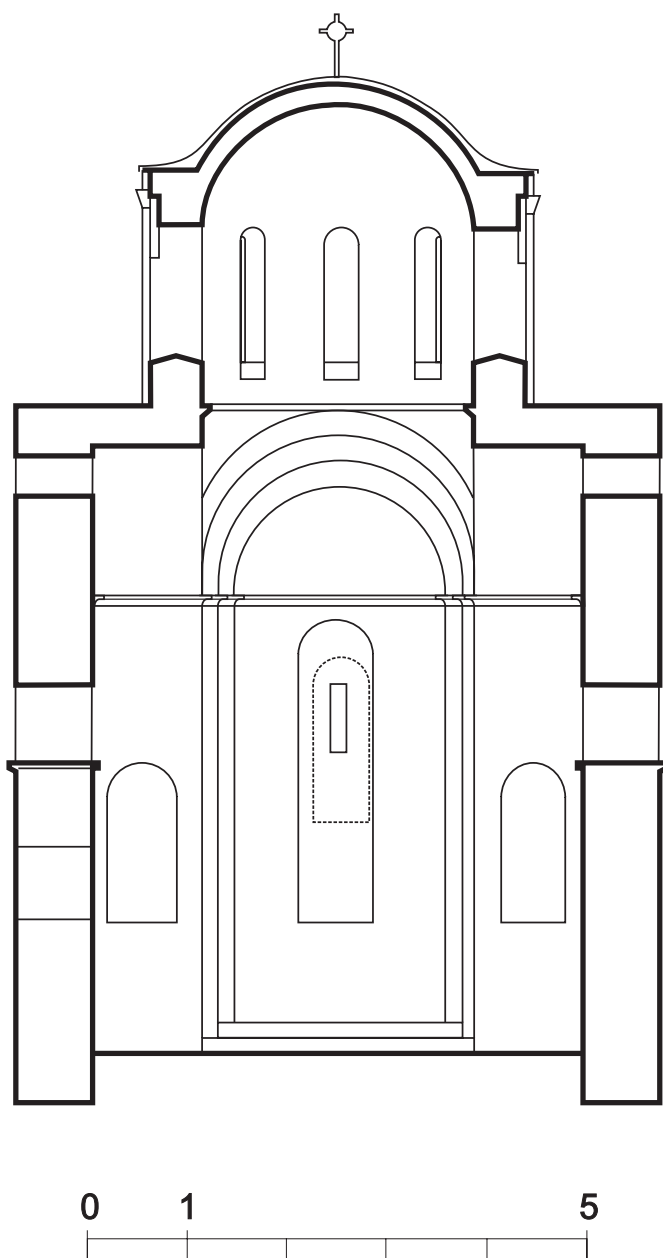
¹³ V. н. 10.

Сл. 7. Горњи Козјак, Свети Ђорђе, основа (све цртеже обрадила је Г. Толић према штеренским снимцима аутора)

Сл. 9. Горњи Козјак, Свети Ђорђе, појречни пресек кроз прихрају, идеална реконструкција

Сл. 8. Горњи Козјак, Свети Ђорђе, појречни пресек кроз куполу, идеална реконструкција

лине. Од најранијих дела византијске архитектуре до њеног позног раздобља купола је била важан чинилац у монументалној (сакралној) архитектури.¹⁴ Грађење храмова код којих је купола покривала читав простор саграђен да би је носио неизоставно је постало предмет посебне пажње. Такав једнокуполни храм је Краљева црква у манастиру Студеници, дело угледног ктитора краља Милутина. По укупној вредности, архитектури и сликарству, она је уврштена у велика остварења српске уметности.

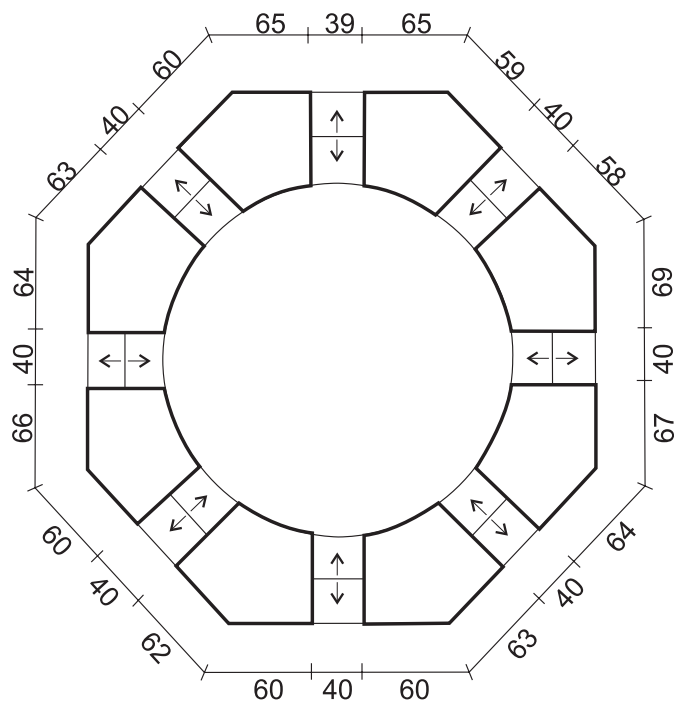
Том делу високе вредности посвећене су две студије које упућују на идејне изворе концепције храма. У репрезентативној монографији Гордане Бабић истакнут је значај тог сразмерно малог споменика са сликарством високих вредности и посебно занимљивим избором представљених личности, твораца литургије и најстаријих епископа из старих хришћанских земаља.¹⁵ Марица Шупут у студији у којој се говори о класицизму у византијској архитектури усредсређује пажњу на симболично значење архитектуре храма и њене изворе.¹⁶ Фреске потврђују намере ктитора да оствари дело достојно Немањине и Савине Студенице, а архитектура укупним обликом упућује на извор и смисао концепције храма. У објашњењу архитектуре Краљеве цркве као вида враћања класичним узорима, вида класицизма, М. Шупут узима као основу једну сиријску химну у којој се описује црква Свете Софије у Едеси. Тај текст је савременој науци представио угледни историчар уметности Андре Грабар.¹⁷ У грађевини коју чине зидови на квадратној основи и над њима једна купола истакнут је познати смисао куполе у храму. Црква Светих Јоакима и Ане у Студеници, која у иде-

¹⁴ В. Кораћ, М. Шупут, *Архитектура византијској светиа*, Београд 1998, 71.

¹⁵ Г. Бабић, *Краљева црква у Студеници*, Београд 1987.

¹⁶ М. Шупут, *Два вида класицизма у византијској архитектури*, *Зограф* 27 (1998–1999) 53–60.

¹⁷ А. Grabar, *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen âge I*, Paris 1968, 31–50 (*Le témoignage d'une hymne syriaque sur l'architecture de la cathédrale d'Edesse du VIe siècle et sur la symbolique de l'édifice chrétien*).

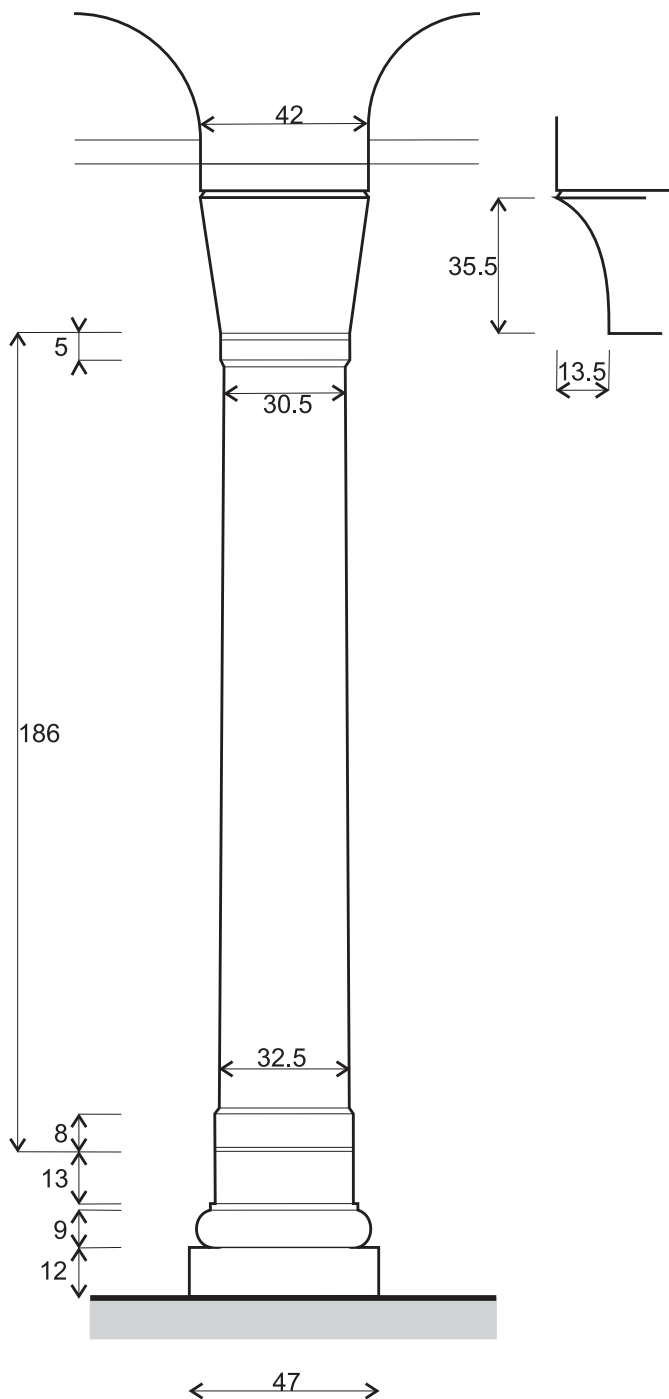

Сл. 10. Горњи Козјак, Свети Ђорђе, купола, основа

алном смислу представља храм описан у сиријској химни, само је могла да понови неко старије решење. Другачије би било тешко објаснити њену замисао – целовит простор покривен куполом, са упрошћеним олтарским делом.

Црква Светог Ђорђа у Козјаку може се с добрим разлогом схватити као остварење слично студеничкој Краљевој цркви. Друкчијом је чини једино припрата, која је, заправо, предворје, вероватно саграђено да би се верницима олакшао приступ. Накнадно додата грађевина уз јужну страну вероватно је параклис с посебном наменом. Светом Ђорђу слична је црква у Жигањцима, коју помиње Ст. Михајлов, а пажљивијим прегледом архитектуре средњовизантијског времена може се наћи више споменика саграђених по истој замисли. Стога њих треба издвајати у прегледима једнобродних и једнокуполних цркава.

У написима у којима се говори о Светом Ђорђу помињу се остаци других сакралних грађевина у близини храма, што би говорило о томе да је црква саграђена као део ширег сакралног комплекса.

Сл. 11. Горњи Козјак, Свети Ђорђе, шролучни пролаз, сџуб

Saint-Georges à Gornji Kozjak

Observations sur l'architecture

Vojislav Korać

Le travail est consacré aux observations sur l'architecture de l'église Saint-Georges à Gornji Kozjak d'après les notes et les dessins faits par l'auteur lors de sa visite du monument. Le texte comporte également des écrits précédents sur le monument, notamment ceux de la monographie de St. Mihajlov.

Le texte présente une interprétation nouvelle de l'idée du constructeur de Saint-Georges. Prenant pour

base le texte de G. Babić et M. Šuput sur l'Eglise du Roi à Studenica, l'auteur conclut que celle de Saint Georges est construite selon l'idée idéale du temple à une coupole, connue du texte authentique de l'hymne syrien sur l'architecture de l'église cathédrale à Edessa. L'auteur est d'avis qu'il faut en principe considérer à part les temples de conception similaire, savoir ceux à coupole surplombant un espace cubique régulier.